

Examining Social Factors Affecting Ethnic Conflicts in Pilgrimage Travels (Case Study: Pilgrims from Razavi Khorasan Province)

Ruhollah. Shahebrahimi¹, Manouchehr. Pahlavan^{2*}, Majedeh. Gholipour²

¹ PhD Student of Cultural Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran

² Assistant Professor, Department of Sociology, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran

* Corresponding author email address: niknik2020niknik@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Shahebrahimi, R., Pahlavan, M., & Gholipour, M. (2025). Examining Social Factors Affecting Ethnic Conflicts in Pilgrimage Travels (Case Study: Pilgrims from Razavi Khorasan Province). *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(3), 1-21.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The objective of the present study is to examine the extent of the impact of each social factor on ethnic conflicts in pilgrimage caravans in Razavi Khorasan Province, which is an applied research study. The statistical population of this study consists of pilgrims from Hajj Tamattu, Umrah, and Atabat pilgrimage caravans of Razavi Khorasan Province who were dispatched between 2013 and the end of 2022. Cochran's formula was used to determine the sample size, resulting in a sample of 384 pilgrims. The method for collecting the required data for this study was fieldwork, including referring to documents, books, credible websites, and databases in both Persian and English, followed by the development of a questionnaire based on theoretical foundations and provided indicators, which was distributed among the target population to measure the impact of social factors on ethnic conflicts. Using correlation coefficients and regression analysis, the type and extent of the relationship between the main concepts of the research were determined, and the obtained results indicate that, in order, educational, individual (background), cultural, service, and environmental factors influence the increase or decrease of ethnic conflicts among pilgrims. The findings from the analysis of the research data indicate that the influence of independent variables on the dependent variable (ethnic conflicts) is, in order, environmental factors, cultural factors, educational factors, service factors, and individual (background) factors, with environmental and cultural factors having a significantly greater impact on ethnic conflicts among pilgrimage caravan pilgrims compared to other factors. Among the sub-components of the independent variables, components related to the place of residence of the pilgrims, such as welfare facilities, economic development, sufficient income, modernization, urbanization, and cultural, religious, and political figures, have the highest and lowest impact on ethnic conflicts. This demonstrates that citizens' access to material and economic facilities, especially sufficient income in their living environment, plays an effective role in reducing ethnic conflicts during pilgrimage travels. Furthermore, components such as religious sensitivities, traditions, dialect, ethnocentrism, and law-abidance affect ethnic conflicts, indicating that respect for the sacred, traditions, customs, and other ethnic features significantly reduces ethnic conflicts. Additionally, components such as the training of agency staff, pilgrim education, and public education (through radio, television, press, etc.) enhance pilgrims' awareness levels and increase tolerance and accommodation with fellow travelers. Components such as the pilgrims' accommodation, food diversity, service personnel, service provision according to contracts, and travel duration management, particularly during Hajj Tamattu, reduce ethnic conflicts among pilgrims. Finally, components such as gender, age, education level, occupation, and marital status of the pilgrims also affect the increase or decrease of ethnic conflicts.

Keywords: ethnic conflicts, social factors, pilgrim, caravan.

EXTENDED ABSTRACT

The present study investigates social factors influencing ethnic conflicts in pilgrimage travels, focusing on pilgrims from Razavi Khorasan Province. Ethnic diversity is a defining characteristic of many modern states, and Iran, with its complex multi-ethnic composition, exemplifies this reality. Ethnic conflicts, particularly in shared spaces such as pilgrimage caravans, pose significant social challenges. Drawing on theoretical frameworks related to ethnic identity, social conflict, and intergroup relations (Omid, 2008; Sambanis, 2000), this research aims to uncover the extent to which various social factors contribute to or mitigate these conflicts. The literature highlights that ethnic tensions often arise from perceived inequalities, competition for resources, and cultural differences (Beheshti & Rastegar, 2013). In the context of pilgrimage, where individuals from diverse ethnic backgrounds coexist temporarily, these tensions can be exacerbated by inadequate resource distribution, cultural misunderstandings, and insufficient organizational planning (Jalai Pour & Nazar Abbasi, 2012; Serajzadeh & Adhami, 2008). The study is situated within the broader discourse on ethnic conflict in multi-ethnic societies, emphasizing the importance of cultural sensitivity, equitable resource allocation, and effective management practices in minimizing ethnic tensions during religious travels (Abdullah, 2016).

The methodological approach adopted in this study is quantitative and analytical, utilizing survey data collected from 384 pilgrims who participated in Hajj Tamattu, Umrah, and Atabat pilgrimages from 2013 to 2022. The sample was determined using Cochran's formula, ensuring statistical validity and representativeness. Data collection involved both fieldwork and library research, incorporating documentary analysis and a structured questionnaire based on established theoretical indicators (Mirzaei & Eidi, 2020; Shamsi & Eisazadeh, 2016). Statistical analyses, including correlation coefficients and regression models, were employed to assess the relationships between social factors and ethnic conflicts. The findings reveal that environmental factors, including economic development, urbanization, and access to amenities, have the most significant impact on ethnic tensions, followed by cultural, educational, service-related, and individual background factors (Lahsai et al., 2009; Moradi et al., 2015). The Pearson correlation coefficients indicate that environmental factors have the highest correlation with ethnic conflicts ($r = 0.690$, $p < 0.000$), followed by cultural factors ($r = 0.547$, $p < 0.000$), educational factors ($r = 0.547$, $p < 0.000$), service factors ($r = 0.544$, $p < 0.000$), and individual background factors ($r = 0.488$, $p < 0.000$). The regression analysis demonstrates that environmental factors explain 35.5% of the variance in ethnic conflicts ($\beta = 0.156$, $p < 0.000$), cultural factors explain 14.9% ($\beta = 0.137$, $p = 0.027$), educational factors 11.5% ($\beta = 0.104$, $p < 0.000$), service factors 13.1% ($\beta = 0.120$, $p < 0.000$), and individual background factors 15.9% ($\beta = 0.157$, $p = 0.001$).

The results demonstrate that environmental and cultural factors are the most potent predictors of ethnic conflicts in pilgrimage settings. Pilgrims from economically developed regions with access to adequate income and modern amenities exhibit lower levels of ethnic tension, suggesting that socio-economic disparities contribute significantly to intergroup conflicts (Yousefi & Asgharpour Masouleh, 2009). Cultural factors such as language, traditions, religious sensitivities, and legal adherence also play crucial roles in shaping inter-ethnic relations during pilgrimages. The study underscores the importance of recognizing and respecting cultural diversity in minimizing conflicts, aligning with previous research that emphasizes the role of cultural competence in fostering intergroup harmony (Nik Bakhsh & Vahidi, 2023). Educational interventions, including training for pilgrimage organizers and public awareness campaigns, emerged as critical tools for enhancing mutual understanding and tolerance among pilgrims (Maghsoudi,

2001; Parchami & Derakhshan, 2021). Service-related factors, such as accommodation quality, food diversity, and service personnel competence, further contribute to the pilgrims' overall experience and their perceptions of fairness and equality (Mohammadzadeh & Khani, 2018). The regression model's R-squared value of 0.930 indicates that 93% of the variance in ethnic conflicts is explained by the identified social factors, with a significant F value of 616.475 ($p < 0.000$) confirming the model's overall fit.

The study's findings offer significant insights into the management of ethnic diversity in pilgrimage travels. The research highlights the necessity of tailored interventions that address the specific needs and concerns of diverse ethnic groups. For instance, equitable distribution of resources and services, culturally sensitive training for staff, and the inclusion of cultural considerations in organizational planning can substantially reduce ethnic tensions (Farahmand & Najafi, 2018). The study's regression analysis confirms that while all identified social factors influence ethnic conflicts, environmental and cultural factors have the most pronounced effects. This aligns with broader sociological theories that link socio-economic inequalities and cultural disparities to intergroup conflicts (Moradi et al., 2015). The implications for policy and practice are profound, suggesting that pilgrimage organizers, particularly in multi-ethnic contexts like Iran, must prioritize cultural competence, equitable service provision, and continuous education to foster peaceful coexistence during religious travels (Amir et al., 2015; Islami, 2006).

In addition to its theoretical contributions, the study provides practical recommendations for pilgrimage management authorities. The results advocate for comprehensive training programs for pilgrimage staff that emphasize cultural sensitivity and conflict resolution skills (Umana - Taylor & Gomez, 2004). Furthermore, public education campaigns that promote intercultural understanding and highlight shared values among different ethnic groups are essential. The study also calls for continuous evaluation and adaptation of service provision practices to ensure that all pilgrims, regardless of their ethnic background, receive equitable treatment. These measures not only enhance the pilgrimage experience but also contribute to broader social cohesion and national unity (Ahmadi, 2016; Alavi, 2006). The research underscores the importance of addressing ethnic diversity in all aspects of pilgrimage planning and execution, from accommodation arrangements to service delivery and conflict resolution mechanisms (Torabi, 2009).

This study's findings are consistent with previous research on ethnic conflict in multi-ethnic societies, reaffirming the significance of socio-economic and cultural factors in shaping intergroup relations (Beheshti & Rastegar, 2013; Lahsai et al., 2009). However, it uniquely contributes to the literature by focusing on pilgrimage travels, a relatively underexplored context in the study of ethnic conflicts. The study highlights the dynamic interplay between various social factors and their collective impact on ethnic relations in transient yet intense settings like pilgrimage caravans (Islami, 2006). The findings suggest that addressing ethnic diversity through strategic interventions can significantly enhance the pilgrimage experience and contribute to broader social harmony (Yousefi, 2001). The study's methodological rigor, comprehensive analysis, and practical recommendations make it a valuable resource for scholars, policymakers, and practitioners involved in managing ethnic diversity in religious travels and beyond.

In conclusion, the study emphasizes the critical role of social factors in shaping ethnic relations in pilgrimage travels and provides a comprehensive framework for understanding and addressing ethnic conflicts in multi-ethnic settings.

بررسی عوامل اجتماعی موثر بر اختلافات قومیتی در سفرهای زیارتی (مطالعه موردی: زائران استان خراسان رضوی)

روح الله شاه ابراهیمی^۱، منوچهر پهلوان^۲، مجده قلی پور^۳

۱. دانشجوی دکتری جامعه شناسی فرهنگی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران

۲. استادیار گروه جامعه شناسی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: niknik2020niknik@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

شاه ابراهیمی، روح الله، پهلوان، منوچهر، و قلی پور، مجده. (۱۴۰۴). بررسی عوامل اجتماعی موثر بر اختلافات قومیتی در سفرهای زیارتی (مطالعه موردی: زائران استان خراسان رضوی). *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۳)، ۲۱-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

هدف پژوهش حاضر بررسی میزان اثرگذاری هر یک از عوامل اجتماعی بر اختلافات قومیتی در کاروان‌های زیارتی استان خراسان رضوی است که جزء پژوهش‌های کاربردی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش، زائران کاروان‌های حج تمتع، عمره و عتبات عالیات استان خراسان رضوی است که طی سال‌های ۱۳۹۲ تا پایان سال ۱۴۰۱ اعزام شده‌اند. برای تعیین میزان نمونه تحقیق از فرمول کوکران استفاده شده که تعداد ۳۸۴ نفر از زائران می‌باشند. روش جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز برای این پژوهش به صورت روش میدانی یعنی مراجعه به اسناد و مدارک، کتب، سایت‌ها و پایگاه‌های داده معتبر اعم از فارسی و انگلیسی و سپس با استفاده از مبانی نظری و شاخص‌های ارائه شده به تدوین پرسشنامه و توزیع آن بین جامعه هدف جهت سنجش میزان تاثیر عوامل اجتماعی بر اختلافات قومیتی پرداخته شده است. با استفاده از ضریب همبستگی و تحلیل رگرسیون، نوع و میزان ارتباط میان مفاهیم اصلی تحقیق مشخص می‌گردد که نتایج حاصله نشان می‌دهد به ترتیب: عوامل آموزشی، فردی (زمینه‌ای)، فرهنگی، خدماتی، محیطی بر افزایش یا کاهش اختلافات قومیتی در میان زائران اثرگذار هستند. در این راستا یافته‌های ناشی از تحلیل داده‌های پژوهش نشان‌دهنده این واقعیت است که میزان اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (اختلافات قومیتی) به ترتیب عوامل محیطی، عوامل فرهنگی، عوامل آموزشی، عوامل خدماتی و عوامل فردی (زمینه‌ای) هستند و عوامل محیطی و فرهنگی با اختلاف زیاد نسبت به سایر عوامل بیشترین اثرگذاری را بر اختلافات قومیتی بین زائران کاروان‌های زیارتی دارند. در میان مولفه‌های زیرگروه متغیرهای مستقل، مولفه‌های مربوط به محل زندگی زائران مانند امکانات رفاهی، توسعه اقتصادی، درآمد کافی، مدرنیته بودن، شهرنشینی و مشاهیر فرهنگی، مذهبی و سیاسی، بیشترین و کمترین اثرگذاری را بر اختلافات قومیتی دارند که نشان می‌دهد؛ برخورداری شهروندان از امکانات مادی و اقتصادی به ویژه درآمد کافی در محیط زندگی‌شان، نقش موثری در کاهش اختلافات قومیتی در طول سفر زیارتی دارد و مولفه‌هایی چون حساسیت‌های مذهبی، سنت‌ها، گویش، قوم‌مداری و قانون‌مداری بر اختلافات قومیتی اثرگذارند که نشان می‌دهد؛ احترام به مقدسات، سنت‌ها، آداب و رسوم و سایر ویژگی‌های اقوام دیگر، در کاهش اختلافات قومیتی اثر محسوسی دارد. در این میان مولفه‌هایی مانند آموزش نیروهای کارگزاری، آموزش زائران، آموزش همگانی (صداسیمما، مطبوعات و...)، موجب ارتقای سطح آگاهی زائران و افزایش تحمل و مدارای با همسفران است. مولفه‌هایی مانند محل اسکان زائر، تنوع غذایی، نیروهای خدماتی، ارائه خدمات طبق قرارداد و مدت زمان سفر، محل اسکان، تغذیه، نیروهای خدماتی آموزش دیده، ارائه خدمات رفاهی بر اساس قرارداد سفر و مدیریت مدت زمان سفر به خصوص در سفرهای حج تمتع، موجب کاهش اختلافات قومیتی بین زائران می‌شود و نهایتاً مولفه‌های جنسیت، سن، تحصیلات، شغل و تاهل زائران نیز بر افزایش یا کاهش اختلافات قومیتی تاثیر دارند.

کلیدواژگان: اختلافات قومیتی، عوامل اجتماعی، زائر، کاروان.

مقدمه

یکی از شاخص‌های مهم مربوط به ساختار دولت‌های جهان، بافت چند قومی یا وجود اقلیت قومی مذهبی است. این موضوع باعث شده است که گاهی، خبرهای مربوط به تنش‌ها و خشونت‌های قومی، در صدر اخبار رسانه‌ها قرار گیرد. بر طبق بررسی‌های انجام شده درباره ناسیونالیسم قومی و ساختار جمعیتی جهان و کشورها، فقط در ۱۴ کشور جهان، بافت چند قومی یا اقلیت قومی قابل توجهی وجود ندارد و چهار درصد جمعیت جهان نیز در کشورهایی زندگی می‌کنند که فقط یک گروه قومی دارا هستند. بنابراین، می‌توان گفت اصل حاکم بر جهان و جوامع، ناهمگونی قومی، نژادی و مذهبی است که به درجات گوناگون، در همه کشورها و جوامع وجود دارد و همگونی قومی، یک استثناء است (Sambanis, 2000). از جمع‌بندی نظریات مربوط به تنش قومی، می‌توان نتیجه گرفت کشاکش قومی، معمولاً در دو وجه تعین می‌یابد: ۱ - کشاکش هویتی، ۲ - کشاکش برای بهره‌مندی از منابع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، کشاکش هویتی در شرایطی پدید می‌آید که قوم مسلط یا گروه‌های قومی مسلط، بنیان موجودیت قومی یک گروه را انکار می‌کنند یا به تعبیر هگلی، به طور ناقص مورد شناسایی قرار می‌دهند. این کشاکش حتی در صورت وجود شرایط اقتصادی و سیاسی برابر نیز امکان بروز دارد (Omidi, 2008).

در کشورهای جهان سوم، از جمله عوامل مهم تعارضات اجتماعی و سیاسی شکاف‌ها و تفاوت‌های قومی، زبانی و مذهبی هستند. درگیری‌ها و ستیزهای قومی در بسترها و وضعیت‌های گوناگونی شکل می‌گیرند و انواع متفاوتی دارند. بی‌گمان باید قومیت را از جنبه‌های مختلف، یکی از برجسته‌ترین مسائل جهان در اواخر سده بیستم و یکم به شمار آورد. منابع آماری مختلف نشان می‌دهند بیش از ۸۰ درصد کشورهای عضو سازمان ملل متحد، تنوع و تکثر قومی دارند و بیش از دو یا چند اجتماع قومی را در بر می‌گیرند. این جوامع همواره به صورت مسالمت‌آمیز یا خشونت‌بار، برای این امور با یکدیگر رقابت می‌کنند: سیطره یافتن، کسب استقلال و خودمختاری یا ادغام در جامعه برای دستیابی به موقعیت بهتر (Beheshti & Rastegar, 2013). برخلاف تلقی رویکردهای جامعه‌شناختی که هویت و علایق قومی و نژادی را نوعی واپسگرایی تلقی نمودند که با فراگیر شدن امواج مدرنیته و همچنین در برابر ایدئولوژی‌های مسلط رنگ می‌بازند، بحران‌های قومی و فرهنگی اواخر سده بیستم، اعتبار نظری این رویکردها را با چالش جدی مواجه نمود (Jalal Pour & Nazar Abbasi, 2012; Lahsai, 2009; Serajzadeh & Adhami, 2008).

اغلب کشورها با ویژگی چند قومی بودن روبرو هستند و از این نظر، کشور ایران در مقایسه با سایر کشورها از لحاظ همانندی قومی در رتبه شانزدهم قرار دارد (Abdullah, 2016). در ایران، اقوام فارس، کرد، لر، ترک، عرب، بلوچ و ترکمن در کنار هم زندگی می‌کنند و با این وجود، تفاوت‌های قومی (به‌ویژه در مورد اقوام اهل سنت)، یکی از شکاف‌های اجتماعی این کشور است؛ همچنین در بخش‌هایی از مرزهای طولانی ایران با کشورهای همسایه، اشتراک قومی وجود دارد (مانند مناطق مرزی آذری در مجاورت با جمهوری آذربایجان، مناطق کردنشین در مجاورت با کردستان و عراق و ترکیه، مناطق بلوچ‌نشین در مجاورت با بلوچستان پاکستان؛ مناطق ترکمن‌نشین در مجاورت با جمهوری ترکمنستان و مناطق عرب‌نشین در مجاورت با عراق). یکی از ابعاد شکاف‌ها و تنش‌ها، مربوط به چگونگی رویارویی دولت‌های ملی با ایدئولوژی‌های ناسیونالیسم ملی و ناسیونالیسم قومی است. دولت‌هایی که مردمان از اقوام گوناگونی تشکیل شده‌اند، ناگزیرند برای ایجاد انسجام و یکپارچگی آحاد مردم، اعتقاد به ملت یا ناسیونالیسم ملی را تبلیغ کنند. متقابلاً اقوامی که در اقلیت هستند بر ناسیونالیسم قومی اصرار می‌ورزند و دست به مقاومت می‌زنند و اگر برای اقلیت‌های قومی شرایط مناسب فراهم شود، معمولاً در قالب جنبش‌های قومی در برابر دولت ملی صف‌آرایی می‌کنند (Jalal Pour & Nazar Abbasi, 2012). ایران کشوری چند قومی است و وحدت و یکپارچگی آن مرهون همزیستی

اقوام مختلف است و از این رو شناخت مشترکات اجتماعی اقوام به ویژه خصوصياتی که سبب تسهیل و همگرایی اقوام می‌شود حایز اهمیت اساسی است (Yousefi, 2001).

به تبع وجود تنوع و تفاوت‌های قومیتی در ملت ایران، تنوع و تفاوت‌های قومی در میان زائرین کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت نیز وجود دارد که در سال‌های اخیر به علت حضور همزمان زائرینی از قومیت‌های متفاوت در یک هتل، بعضاً برخی اختلافات و تنش‌ها مشاهده شده است. همه ساله صدها هزار نفر از مردم کشورمان به اماکن مقدس زیارتی کشورهای عربستان سعودی (حج تمتع و عمره مفرده)، عراق و سوریه سفر می‌کنند و در این راستا سازمان حج و زیارت جمهوری اسلامی ایران همه ساله در قالب کاروان‌های زیارتی اقدام به اعزام زائرین کشورمان به اماکن مقدس کشورهای فوق الذکر می‌نماید که بر اساس آمار طی سال‌های ۱۳۹۲ تا پایان سال ۱۴۰۱ تعداد ۵۴۰۵۵ زائر به عربستان سعودی (موسم حج تمتع) (سامانه ثبت نام حج تمتع سازمان حج و زیارت) و تعداد ۴۹۶۶۰۶ زائر به کشور عراق (سامانه ثبت نام عتبات سازمان حج و زیارت) اعزام شده اند که این زائران مشتمل بر قومیت‌ها، نژادها و فرهنگ‌های مختلف نقاط مختلف ایران اعم از شیعه و سنی می‌شود. سازمان حج و زیارت با توجه به تجارب عملی گذشته، در برنامه‌ریزی‌های خود بخصوص در حوزه اسکان سعی می‌نماید زائرین با فرهنگ‌ها و قومیت‌های مشابه را در هتل‌های محل اسکان ایشان بخصوص در عربستان سعودی (موسم حج تمتع و عمره مفرده) مستقر کند. از طرفی برای جلوگیری از احساس تبعیض در بین زائرین، در بحث قیمت‌گذاری کاروان نیز سعی بر این است تا استان‌های مختلف کشور که مردمانی با قومیت‌های متفاوت در بردارند از گروه‌های قیمتی مختلف برخوردار بوده و همه قومیت‌ها و فرهنگ از امکانات مساوی برخوردار شوند. در سایر موضوعات از قبیل خدمات فرهنگی، تغذیه و تدارکات، حمل و نقل هوایی، درون شهری و برون شهری، خدمات پزشکی و... نیز تفاوت چندانی بین زائرین ایرانی از قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف وجود ندارد.

بررسی عوامل اجتماعی موثر بر بروز اختلافات قومیتی بین زائرین از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین مطالعه‌ای علمی جهت شناسایی این عوامل به متولیان کمک می‌کند تا ضمن آگاه شدن از عوامل اجتماعی این اختلافات، با آموزش کارگزاران زیارتی و همچنین رعایت دقیق‌تر عدالت توزیع خدمات، به کسب رضایت زائرین دست یافته و به تبع آن به بهره‌برداری هر چه بیشتر معنوی زائران کمک کنند. در این رابطه می‌توان از برخی تجربیات موفق سازمان حج و زیارت و بعثه مقام‌معه‌رهری استفاده نمود. سازمان حج و زیارت طی سال‌های بعد از انقلاب اسلامی در ارائه خدمات عادلانه رفاهی برای زائرین اماکن متبرکه زیارتی بیت‌الله‌الحرام و اعتبار مقدسه تجربیات ارزنده‌ای کسب کرده که این تجربیات و اقدامات از شکل سنتی خارج شده و سبک و صیاق کاملاً فنی و کارشناسی به خود گرفته است. سازمان حج و زیارت با ایجاد "تفویج" زائرین که در آن نقل و اسکان زائرین در طول بازه زمانی دو ماهه حج تمتع و یا شش ماهه عمره به طور دقیق پیش‌بینی گردیده مهمترین گام را در روند ساماندهی زائرین با در نظر گرفتن قومیت، مذهب و فرهنگ ایشان انجام می‌دهد. از طرفی با ایجاد آشپزخانه‌های مرکزی بزرگ در شهرهای مکه، مدینه، کربلا و نجف و با بکارگیری مدیران مجرب و کارآشنا و پرسنل متخصص، منوی غذائی متنوع، سالم و مطابق با ذائقه ایرانی و در خور شأن را در طول اقامتشان ارائه می‌دهد.

پیشینه پژوهش

- میرزائی و عیدی (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان ناسیونالیسم، قومیت و قوم‌گرایی (مطالعه موردی شهر بجنورد)؛ رابطه ناسیونالیسم (باستانی، مدنی و مذهبی) با متغیرهای قومیت و قوم‌گرایی در میان گروه‌های مختلف قومی ساکن در شهر بجنورد را مورد بررسی قرار داده‌اند. برای انجام پیمایش، بین پانصد نفر از مردان و زنان بالای هجده سال ساکن شهر بجنورد و توزیع پرسش‌نامه توزیع شد که بر اساس نتایج به دست آمده؛ از میان متغیرهای مورد آزمون، دو متغیر مذهب و فاصله نسلی با متغیر ناسیونالیسم باستانی دارای رابطه معنادار هستند و سایر متغیرها فاقد رابطه معنادارند. همچنین در بین متغیرهای مورد آزمون تنها دو متغیر فاصله نسلی و سطح تحصیلات با ناسیونالیسم مذهبی

رابطه معناداری دارند و ناسیونالیسم مدنی رابطه معناداری با هیچ کدام از متغیرهای مورد آزمون ندارد. رابطه بین قومیت، پایگاه اجتماعی-اقتصادی، سطح تحصیلات و جنس نیز معنادار بود و سایر متغیرها، با قوم‌گرایی رابطه معناداری نداشتند. در پایان تاکید شده؛ اولویت اول و غالب مردم شهر بجنورد، گرایش به ناسیونالیسم مدنی بوده و بعد از آن ناسیونالیسم باستانی و ناسیونالیسم مذهبی دارای اولویت‌های هستند و بین قوم‌گرایی و گرایش‌های سه‌گانه ناسیونالیسم ایرانی، رابطه ضعیف و مثبتی وجود دارد (Mirzaei & Eidi, 2020).

- شمسی و عیسی زاده (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای با عنوان راهبردهای مدیریتی نبی اکرم (ص) در راستای تحکیم وحدت بین اقوام در صدر اسلام، به بررسی سیره عملی پیامبر عظیم‌الشان اسلام و تحلیل رویدادها و حوادث دوران رسالت آن حضرت و نیز بازشناسی کیفیت موضع‌گیری ایشان در برابر رخدادهای گوناگون زمان پرداخته‌اند. در نتیجه این پژوهش توجه به حقوق قومیت‌ها از صدر اسلام مورد توجه شارع مقدس بوده است. رفتار پیامبر اعظم (ص) با قومیت‌ها و اقلیت‌های نژادی و دینی مایه افتخار هر انسانی بخصوص مسلمانان می‌باشد. زیرا پیامبر بارها بر تساوی نژادی انسان‌ها تاکید کرده‌اند که جایگاه ویژه برخی مسلمانان غیر عرب به واسطه ایمانشان نزد پیامبر داشتند گواه این واقعیت می‌باشد. در خصوص اقلیت‌های دینی نیز پیامبر آن‌ها را در حفظ آیین خود و انجام مراسمات دینی آزاد گذاشت (Shamsi & Eisazadeh, 2016).

- عبدالله (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت قومی و ملی بین دانشجویان کرد و آذری در دانشگاه‌های تهران با در نظر گرفتن گوناگونی اقوام ایرانی، به جوانان دانشجوی اشاره کرده که قشری از جمعیت را تشکیل می‌دهند و دارای تنوع قومی جمعیت ایران هستند و دانشگاه، به اصلی‌ترین مکان برای حضور و تعامل همه جوانان از هر قوم و ناحیه کشور تبدیل شده است. تنوع قومی بین جوانان دانشجوی که از نقاط مختلف کشور به تهران آمده‌اند، فرصت ارزشمندی برای تعامل با دیگران در محیط دانشگاه جهت انواع بازتاب‌ها و بازبینی‌ها در هویت‌های قومی و ملی خویش به دست می‌آورند. نگارنده در این پژوهش میزان توجه هویت قومی و ملی ایرانی در دو گروه از دانشجویان کرد و آذری در دانشگاه‌های تهران را مورد بررسی قرار داده که نتایج حاصله میزان تعلق خاطر دانشجویان کرد و آذری به هویت‌های قومی خویش و میزان درک و تعلق هر دو گروه به هویت ملی ایرانی را در این طیف از دانشجویان نشان می‌دهد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد مؤلفه‌های هویتی افراد چند بعدی است. بطور مثال یک دانشجوی اهل آذربایجان و یا کردستان، همزمان خود را هم مسلمان و هم ایرانی می‌داند. پاسخ‌های دانشجویان کرد و آذری به روشنی حاکی از اهمیت دادن آن‌ها به بعد قومی هویتشان است. بر اساس سنجه هویت قومی در این پژوهش، میانگین هویت قومی آذری‌ها از کردها بیشتر است، اما در زمینه خواسته‌های قومی، این دو گروه دارای تفاوت معناداری هستند (Abdullah, 2016).

- مرادی و همکاران (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای، به موضوع هم‌افزایی فرهنگی در ایران و لزوم طراحی الگویی در همین راستا پرداخته و تنوع فرهنگی موجود در ایران و مواجه فرهنگ ایرانی با پدیده‌ی جهانی شدن را دو ضرورت اساسی طراحی الگوی هم‌افزایی فرهنگی به عنوان الگوی مطلوب مدیریت فرهنگی در کشور دانسته‌اند. روش این تحقیق از نوع توصیفی پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه محقق ساخته، شامل ۷۰ سؤال بود. جامعه‌ی آماری این تحقیق، شامل فارغ التحصیلان دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی در کشور بودند که تعداد این افراد تا زمان پژوهش، ۲۲ نفر تعیین گردید. علت انتخاب فارغ التحصیلان دکتری مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی به عنوان جامعه‌ی آماری، تخصص و بلوغ علمی و فرهنگی این افراد در مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی (موضوع مورد پژوهش) بوده است. هم‌افزایی فرهنگی، مؤثرترین رویکرد مدیریت تأثیرات تنوع فرهنگی است که بر اساس نتایج حاصل از تحقیق الگویی در چهار بُعد و هشت مؤلفه به عنوان الگوی هم‌افزایی فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی فرهنگی در ایران طراحی گردید. این ابعاد و مؤلفه‌ها شامل بُعد راهبردی (اهداف فرهنگی مشترک و روشن، رهبری اثربخش فرهنگی)، بُعد اجتماعی (تعهد به اهداف مشترک فرهنگی، اعتماد اجتماعی)، بُعد فرهنگی (ارتباطات میان فرهنگی،

گفتگوی بین فرهنگی)، و بُعد مهارتی (هوش فرهنگی و خلاقیت فرهنگی) است؛ همچنین، عوامل مؤثر و اهمیت آن‌ها در ایجاد و توسعه هم‌افزایی فرهنگی و واگرایی فرهنگی در ایران مشخص شدند (Moradi et al., 2015).

- فرید و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی تفاوت تعصبات قومی و نژادی دانشجویان، بر اساس گرایش‌های قومی و زبانی، تلاش کرده‌اند رابطه گرایش‌های مذهبی و زبانی دانشجویان را با تعصبات قومیتی و نژادی ایشان بررسی نمایند. جامعه آماری کل دانشجویان روزانه و شبانه دانشگاه شهید مدنی آذربایجان بودند. در این مقاله تعداد ۱۲۷ نفر دانشجویان دانشکده‌های مختلف بصورت تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند. در این مقاله از پرسش‌نامه محقق ساخته تعصبات قومیتی و نژادی جهت جمع آوری داده‌ها استفاده شده است که پایایی پرسش‌نامه با روش آلفای کرانباخ ۰/۷۰ به دست آمده است. نتایج تحلیل اطلاعات مشخص کرد که تعصبات قومیتی دانشجویان شیعه با دانشجویان اهل سنت متفاوت است. و همچنین نشان داده تعصبات نژادی دانشجویان شیعه از دانشجویان سنی بیشتر است. و نیز تعصبات قومیتی در دانشجویان با گرایش‌های مختلف، متفاوت است. به عبارت دیگر بین نوع گرایش زبانی و تعصب قومیتی رابطه وجود دارد. و بالاخره اینکه میانگین تعصبات نژادی در دانشجویان با گرایش‌های زبانی مختلف، متفاوت است. به عبارت دیگر بین نوع گرایش‌های زبانی و تعصب نژادی رابطه وجود دارد (Farid et al., 2013).

- لهسایی زاده و همکاران (۱۳۸۸)، پژوهشی با عنوان بررسی عوامل داخلی مؤثر بر هویت قومی و هویت ملی در میان اعراب شهرستان اهواز، با روش پیمایشی و رویکرد کمی به انجام رسانده‌اند. نمونه پژوهش ۳۸۴ نفر از عرب‌های زن و مرد بین فاصله سنی ۱۸ تا ۶۵ سال بودند. چارچوب نظری این پژوهش بر پایه نظریه‌های نوسازی، استعمار داخلی و محرومیت نسبی است و در آن تاثیر متغیرهای سن، جنس، وضعیت تاهل، شغل، درآمد خانواده، میزان مالکیت خانواده، احساس محرومیت نسبی در بعد اقتصادی، سابقه شهرنشینی، منطقه مسکونی اعم از ساکنان عرب و غیر عرب، میزان اعتماد به قوم، پایبندی به هنجارهای قومی، تحصیلات، استفاده از وسایل ارتباط جمعی، رضایت نظام سیاسی، مشارکت در امور سیاسی و احساس محرومیت نسبی در بعد سیاسی بر هویت قومی مورد سنجش قرار گرفته است. در پایان رابطه بین متغیر هویت قومی و هویت ملی در نمونه آماری، مورد آزمون واقع گردیده است. نتایج تحلیل دو متغیره داده‌ها (آزمون تی، تحلیل واریانس و رگرسیون ساده) نشان می‌دهد؛ رابطه بین متغیرهای فوق، (بغیر از جنس، وضعیت تاهل و سابقه شهرنشینی) با هویت قومی معنادار بوده و رابطه هویت قومی و هویت ملی در جهت منفی آن مورد تایید قرار گرفت (Lahsai et al., 2009).

- سراج زاده و ادهمی (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای به موضوع کانون‌های فرهنگی و علمی دانشگاه‌ها با هدف فراهم آوردن شیوه‌ای سالم و مفید برای گذران اوقات فراغت دانشجویان و افزایش مهارت‌های اجتماعی آنان ایجاد شده‌اند و توسعه یافته‌اند، پرداخته‌اند. با این وجود، به نظر می‌رسد گروه‌های مختلف دانشجویی از نظر فعالیت در این کانون‌ها و استفاده از برنامه‌های آن وضعیت مشابهی ندارند. از جمله، شواهدی وجود دارند که گاه کانون‌های علمی، ادبی و هنری، در کنار انجمن‌های سیاسی دانشجویی، محل یا پاتوقی برای باز تولید روابط قومی و منطقه‌ای در میان دانشجویان یک دانشگاه می‌شوند. پرسش اصلی مقاله آن است که آیا دانشجویان متعلق به اقوام مختلف ایرانی از نظر میزان عضویت و مشارکت در کانون‌ها و انجمن‌های فرهنگی و علمی دانشجویی تفاوت دارند؟ این پرسش با تحلیل ثانویه داده‌های دو طرح پیمایشی که در میان دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم اجرا شده بود مورد بررسی قرار گرفت و یافته‌های آن بر اساس ویژگی‌های تاریخی فرهنگی روابط قومی در ایران تحلیل شد (Serajzadeh & Adhami, 2008).

- اسلامی (۱۳۸۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان قومیت و ابعاد آن در ایران، با اشاره به موضوع انگیزش خواست‌های قومی در گستره جهانی و دامن‌زدن به منابع قومی ناسیونالیسم، بر این امر که در دهه آینده همه کشورها به شکلی با این مسئله مواجه خواهند شد، اشاره کرده است و امنیت کشورها در دهه آینده بدون در نظر گرفتن این مولفه تامین نخواهد شد، چراکه قومیت یکی از شاخص‌های عمده در شناخت

ظرفیت طبیعی کشورها برای نیل به ثبات و دوری از خشونت به حساب می‌آید و در آخر چنین نتیجه‌گیری می‌کند که در کشور ایران نیز با توجه به تعدد گروه‌های قومی و پیشینه تاریخی آن‌ها خواه‌ناخواه این موضوع مطرح خواهد شد. وجود یک قطب قومیتی در غرب و جنوب شرقی کشور و همراهی با دو گسست دینی و به ویژه اقتصادی و تحریکات بیگانگان می‌تواند خطرآفرین باشد (Islami, 2006).

- یومانا-تیلور و گومز (۲۰۰۴)، به بررسی نقش متغیرهای احساس محرومیت، تبعیض و جامعه‌پذیری قومی پرداخته است. وی به این نتیجه رسید که افزایش تبعیض، باعث افزایش احساس محرومیت افراد مورد مطالعه می‌شود و میزان تاثیرگذاری نوع جامعه‌پذیری بر هویت قومی نیز مثبت بوده است (Umana - Taylor & Gomez, 2004).

پژوهش‌ها و تحقیقات انجام شده درباره قومیت‌ها و تهدیدها و فرصت‌های ناشی از آن، نشان‌دهنده اهمیت اختلافات قومیتی در همه ابعاد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و... است. موضوع قومیت همواره دغدغه پژوهش‌گران اجتماعی بوده و تلاش‌های آن‌ها نیز در راستای شناسایی عوامل و چالش‌های ناشی از تفاوت‌های آن‌ها و ارائه راهکارهای هم‌افزایی بین اقوام و نژادهای مختلف بوده است. آنچه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته که آن را از سایر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد، بررسی عوامل اجتماعی اختلافات قومیتی در سفرهای زیارتی است که تحقیقات و پژوهش با موضوع قومیت‌ها و مسائل مرتبط با آن در حوزه زیارت و سفرهای زیارتی بسیار اندک انجام شده است. به تبع وجود تنوع و تفاوت‌های قومیتی در ملت ایران، تنوع و تفاوت‌های قومی در میان زائرین از نقاط مختلف ایران اعم از شیعه و سنی در کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت نیز وجود دارد. برای جلوگیری از احساس تبعیض در بین زائرین، در بحث قیمت‌گذاری کاروان‌ها، قومیت‌های متفاوت از گروه‌های قیمتی مختلف برخوردار بوده و همه قومیت‌ها و فرهنگ از امکانات مساوی برخوردار شوند. در سایر موضوعات از قبیل خدمات فرهنگی، تغذیه و تدارکات، حمل و نقل هوایی، درون‌شهری و برون‌شهری، خدمات پزشکی و... نیز باید ملاحظات قومیتی مورد توجه قرار گیرد. بررسی عوامل اجتماعی موثر بر بروز اختلافات قومیتی بین زائرین و شناسایی این عوامل به متولیان کمک می‌کند تا بتوانند ضمن آگاهی به عوامل اجتماعی این اختلافات، با آموزش کارگزاران زیارتی و همچنین رعایت دقیق تر عدالت توزیع خدمات، به کسب رضایت زائرین دست‌یافته و به تبع آن به بهره‌برداری هر چه بیشتر و بهتر معنوی زائران کمک کنند.

مبانی نظری

در این مقاله بررسی عوامل اجتماعی موثر بر اختلافات قومیتی در سفرهای زیارتی در استان خراسان رضوی مورد تحلیل قرار گرفت که در پی به آن‌ها پرداخته خواهد شد: قومیت، هویت قومی، اختلافات، نزاع قومی، شکاف، قومیت در ایران، تیپ شناسی اقوام در ایران، زیارت، سفر زیارتی.

قومیت: عبارت است از گروهی که از نظر زیست‌شناسی، حداقل چند نسل پایدگی و ماندگاری داشته باشند، ارزش‌های فرهنگی مشترک داشته باشند، فضای ویژه ارتباطی و کنش و واکنش مخصوص به خود داشته باشند، به عنوان واقعیتی جداگانه از دیگر گروه‌ها، خود را بشناسند و دیگران نیز آن‌ها را به این عنوان بپذیرند (Lahsai et al., 2009).

هویت قومی: یکی از انواع هویت جمعی است که به ویژگی‌های فرهنگی اطلاق می‌شود که یک قوم را از اقوام دیگر متمایز می‌کند و بین اعضای یک قوم، احساس تعلق به همدیگر، ایجاد و آن‌ها را منسجم می‌کند. هویت قومی در سطحی پایین‌تر از هویت ملی یا جامعه‌ای قرار دارد (Alavi, 2006; Amir et al., 2015).

اختلافات: اختلاف، مخالف اتفاق است، به این معنا که یکی برخلاف جهت دیگری برود؛ به دیگر عبارت، اختلاف و مخالفت به مفهوم این است که هرکسی راهی و شیوه‌ای را بر خلاف رفتار و شیوه دیگری، در حالات و گفتارش برگزیند (Ragheb Esfahani, 1991).

نزاع قومی: نزاع قومی چنین تعریف می‌شود: رویارویی پرخاشگرانه و ستیزه‌جویانه که توأم باخشم، کینه و انتقام است و به قتل، ضرب و شتم و معلول شدن طرف‌های درگیر منجر می‌شود و خسارات مالی فراوانی نیز به بار می‌آورد. میسر، نزاع را کشمکش مشهود و از نظر اصولی مستقیماً قابل رؤیت می‌داند که حداقل بین دو نفر رخ می‌دهد (Ahmadi, 2016). در تعبیری دیگر، نزاع قومی نوعی درگیری است که حداقل سه نفر در آن شرکت دارند و معمولاً با انگیزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به طور محدود و گسترده و به صورت مسلحانه یا غیرمسلحانه، بین عده‌ای از افراد به وقوع می‌پیوندد و با خسارت مالی و معنوی همراه است (Torabi, 2009).

شکاف: شکاف عبارت است از تقابلی که گذرا نیست و برخاسته از متن جامعه است و به قول استین روکان تمایل به انجماد دارند و برای سالیان متمادی در یک جامعه رحل اقامت خواهند افکند و منشأ آن غالباً حوادث مهم و تاریخی یک جامعه چون انقلاب یا نوسازی و امثال آن است (بنی هاشمی، ۱۳۸۱). شکاف را مرزهایی تعریف کرده‌اند که گروه‌های مختلف اجتماعی را از یک دیگر متمایز می‌کند و یا آن‌ها را در مقابل یکدیگر قرار می‌دهد. از نظر آن‌ها مفهوم شکاف سه دلالت ذهنی محسوس دارد: نخست، یک شکاف شامل تقسیم اجتماعی است که می‌توان افراد را بر اساس ویژگی‌های ساختاری- اجتماعی از یکدیگر متمایز کرد. دوم، گروه‌های متمایز از یکدیگر باید از هویت جمعی خود آگاه و مایل باشند بر اساس آن رفتار کنند. سوم، شکاف باید بروز سازمانی یابد (Omidzadeh & Omidzadeh, 2011; Parchami & Derakhshan, 2021).

قومیت در ایران: اگر هم‌نوایی، همدلی و همزیستی مسالمت‌آمیز و برادرانه را قاعده کلی حاکم بر مناسبات اقوام ایرانی بدانیم، در برهه‌هایی نیز بر این روابط سطوح مختلفی از تنش، منازعه و بحران حاکم شده است. وقوع منازعات قومی در کردستان، آذربایجان، ترکمن صحرا، بلوچستان و خوزستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی از مهم‌ترین چالش‌های نظام جمهوری اسلامی در دهه اول بوده است که آثار و عواقب زیان‌باری را بر این مناطق و بر ساخت سیاسی کشور و نیز بر روابط و مناسبات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اقوام وارد کرده است (Beheshti & Rastegar, 2013).

زیارت: زیارت در لغت به معنای میل و قصد (آهنگ) چیزی یا کسی را کردن است و در عرف، زیارت کسی، عبارت است از آمدن نزد او به قصد تکریم و تعظیم و انس گرفتن با وی. زیارت اهل قبور، اعم از معصومین علیهم‌السلام و غیر آنان با حضور در محل دفن آنان به قصد گرامیداشت ایشان و سلام دادن بر آنان تحقق می‌یابد. علاوه بر آن به زیارت معصومان علیهم‌السلام از راه دور و نیز زیارت امام زمان عجل الله تعالی فرجه با توجه کردن و سلام دادن به ایشان زیارت اطلاق شده است. به زیارت کننده «زائر»، به زیارت شونده «مزور» و به زیارت و نیز مکان و محل دفن مزور «مزار» گویند؛ چنان که به کلماتی که معصومان علیهم‌السلام بدانها زیارت می‌شوند، همچون زیارت جامعه کبیره و عاشورا، «زیارت» اطلاق می‌شود (Lahsai et al., 2009).

سفر زیارتی

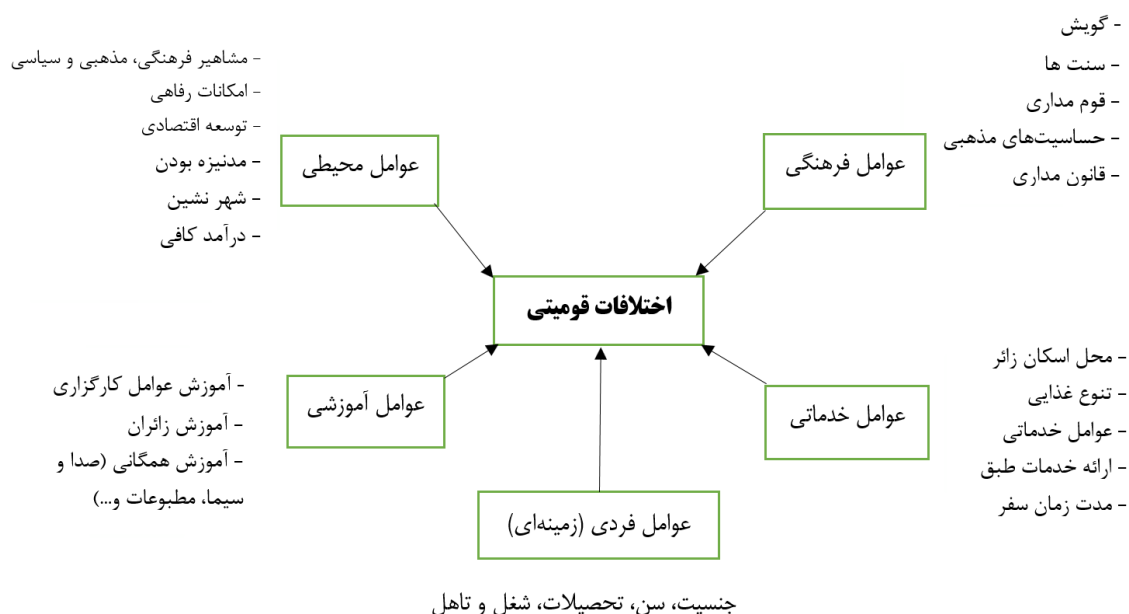
سفرهایی است که به منظور زیارت عتبات عالیات در کشور عراق و یا انجام مناسک عمره مفرده و حج تمتع به کشور عربستان انجام می‌شود (پایگاه اطلاع‌رسانی وظیف عمومی ناجا). ایران با دارا بودن شش قومیت عمده که با خود تنوعات زبانی و آداب و رسوم متفاوت همراه دارند، عوامل بالقوه و بالفعل متعددی نیز برای بروز اختلافات قومیتی دارا است که با شناسایی این عوامل و میزان تاثیرگذاری هریک از آنها، می‌توان راهکارهای مناسب جهت کاهش اختلافات قومیتی پیش‌بینی کرد.

مراجعه به منابع متعدد در این زمینه اعم از اسناد و مدارک، کتب، سایت‌ها و پایگاه‌های داده معتبر نشان می‌دهد که اختلافات قومیتی از مفاهیم پیچیده در حوزه علوم انسانی و همواره در بین جامعه‌شناسان محل اختلاف نظر بوده است. از مجموع رویکردهای مربوط به اختلافات قومیتی می‌توان چنین نتیجه گرفت که اختلافات قومیتی، فرایندی چند بعدی است که در بستری از ویژگی‌های مختلف فرهنگی،

فردی، محیطی، خدماتی و آموزشی رخ می‌دهد. برای تبیین ارتباط و تأثیر عوامل اجتماعی بر اختلافات قومیتی پنج دسته عوامل استخراج شده‌اند که عبارتند از ۱- عوامل فرهنگی، ۲- عوامل فردی (زمینه‌ای)، ۳- عوامل محیطی، ۴- عوامل خدماتی و ۵- عوامل آموزشی. تقریباً تمامی نظریه‌ها، دیدگاه‌ها و پژوهش‌ها، تا حدودی تأثیرگذاری برخی از ویژگی‌های قومی را توضیح داده و به عوامل مؤثر بر اختلافات قومیتی اشاره کرده‌اند و علیرغم اینکه هر کدام از زاویه‌ای خاص به موضوع پرداخته‌اند، به نظر می‌رسد تحلیل‌ها و تبیین‌ها مکمل یکدیگرند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت نظریه یا مدل واحدی از آنچه اختلافات قومیتی را در بر می‌گیرد وجود ندارد و طیف نسبتاً وسیعی از دیدگاه‌ها و نظریه‌های جامعه‌شناختی با تفاسیر متفاوت دیده می‌شود که دارای همپوشانی‌های تفاسیر نیز هستند. چارچوب نظری این پژوهش تلفیقی از نظریات مختلف و همچنین یافته‌های تحقیق حاضر است. لذا مدل پیشنهادی بر اساس بهره‌گیری از نظریه‌ها و یافته‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

شکل ۱

مدل مفهومی پژوهش

ایران در برگیرنده جامعه‌ای با قومیت‌های مختلف است که هویت ایرانی این اقوام همواره بر پایه‌ی مشترکات قومی استوار بوده است. وجود گروه‌های مختلف مذهبی، قومی و نژادی در کشور اهمیت توجه به ارتباطات میان‌فرهنگی را بیش از پیش آشکار می‌سازد و غفلت در این باره، عواقب ناخوشایندی از جهات مختلف فرهنگی و سیاسی به همراه خواهد داشت. لذا همبستگی ملی یکی از مهمترین عوامل حیات جوامع ایرانی است و به واسطه‌ی آن موجب بقا و تداوم آن در طول زمان می‌گردد. در این میان وجود قومیت‌ها به عنوان بخشی از خرده فرهنگ‌ها، یکی از واقعیت‌هایی است که در صورت بی‌توجهی به آن، خطر بالقوه‌ی همبستگی ملی را تهدید می‌کند. در ایران به عنوان کشوری با اقوام مختلف، همبستگی ملی همواره در معرض تهدیدات گوناگونی و از جمله مطالبات قومیتی بوده است. اهمیت دادن به فرهنگ‌های بومی موجب دلبستگی اقوام مختلف ایرانی به نظام اجتماعی کل بوده و در نهایت موجب توسعه ملی و پیشرفت کشور می‌شود. هر یک از اقوام ایرانی علاوه بر دارا بودن پیوند با نظام اجتماعی کل ایران، علاقه و دلبستگی خاصی نیز به زادگاه و ویژگی‌های قومیتی خود دارند. افزایش تراکم روابط میان اقوام، به ویژه در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی می‌تواند موجب همبستگی ملی شود. سفرهای زیارتی به ویژه سفر حج تمتع یکی

از موقعیت‌های تراکم روابط میان اقوام است که به مدت نسبتاً طولانی در یک واحد مکانی مشترک مانند هتل‌ها، اسکان می‌یابند و شناسائی عوامل موثر بر افزایش یا کاهش اختلافات قومیتی بین زائران که قرار است در بازه زمانی طولانی (حداقل یک ماه) در کنار هم زندگی کنند و لحاظ کردن آن در همه انواع خدمات، ضرورت دارد. زائرانی که با قومیت‌ها و فرهنگ‌های مختلف در یک واحد مکانی اسکان می‌یابند، در صورت دریافت احترام به فرهنگ و ملاحظات بومی خود از طرف مجموعه عوامل سازمان حج و زیارت، شاهد رفتارهای مبتنی بر همبستگی و احترام ایشان نسبت به سایر اقوام همسفر خود ادامه خواهیم بود.

با توجه به اینکه بررسی عوامل اجتماعی اختلافات قومیتی در میان زائرین کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی مسئله اصلی پژوهش حاضر می‌باشد، کاهش تأثیرات منفی عوامل موثر بر اختلافات قومیتی در میان زائرین که جمعیت قابل توجهی را تشکیل می‌دهند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و این امر در صورتی محقق می‌شود که این عوامل مورد بررسی قرار گرفته و بر اساس داده‌ها و اطلاعات به دست آمده، سازمان حج و زیارت نسبت به کاهش زمینه‌های بروز این اختلافات اقدام نماید. اقداماتی چون ایجاد برخی سرفصل‌های مرتبط با موضوع در برنامه‌های آموزشی عوامل و کارگزاران زیارتی و همچنین مد نظر قرار دادن عوامل و علل اینگونه اختلافات در برنامه‌ریزی‌های اجرایی بخصوص اعم از حوزه اسکان و تغذیه زائرین.

فرضیات

- عوامل فرهنگی بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی تأثیر دارد.
- عوامل فردی بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی تأثیر دارد.
- عوامل محیطی بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی تأثیر دارد.
- عوامل آموزشی بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی تأثیر دارد.
- عوامل خدماتی بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان‌رضوی تأثیر دارد.
- هریک از عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی با یکدیگر هم‌پوشانی و همبستگی نداشته و مستقل از یکدیگرند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش پیمایش انجام گرفته است. پژوهش‌های پیمایشی بر ساختن فرضیه‌ها و شناخت روابط بین متغیرها توجه دارد. روش جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز برای این پژوهش نیز به دو صورت انجام گرفته است:

روش کتابخانه‌ای: مراجعه به اسناد و مدارک، کتب، سایت‌ها و پایگاه‌های داده معتبر و بررسی انواع متون فارسی و انگلیسی در رابطه با ادبیات مربوط به موضوعات قومیتی و اختلافات ناشی از آن می‌باشد.

روش میدانی: به منظور جمع‌آوری اطلاعات لازم پرسش‌نامه محقق‌ساخته با ۳۲ سؤال تهیه و تنظیم گردید که پس از اخذ نظرات اساتید محترم و تعدادی از زائرین، اصلاحات لازم به عمل آمد و بر حسب سطوح و ابعاد مساله اصلی و سوالات پژوهش تهیه شده است.

روش پژوهش حاضر با توجه به موضوع، هدف، فرضیات و اطلاعات مربوط به آن، به صورت کمی و پیمایشی و ابزار آن پرسش‌نامه محقق‌ساخته می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف جزء پژوهش‌های کاربردی و از نظر روش جزء پژوهش‌های میدانی می‌باشد و متغیر مستقل ویژگی‌های قومیتی زائرین و متغیر وابسته اختلافات قومیتی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش، زائران کاروان‌های حج تمتع، عمره و عتبات عالیات عراق و سوریه استان خراسان‌رضوی که طی سال‌های ۱۳۹۲ تا پایان سال ۱۴۰۱ اعزام شده‌اند به تفکیک مرد و زن در ادامه بیان شده

است (سامانه حج کاروان، سامانه ثبت نام عمره و سامانه جامع عتبات). برای تعیین میزان نمونه تحقیق با توجه به لحاظ قرار دادن امکانات، تجهیزات، پرسنل و هزینه جهت تکمیل پرسش‌نامه از فرمول کوکران است و تعداد نمونه ۳۸۴ نفر تعیین شد. با توجه به اینکه در تحقیق حاضر واحد تحلیل فرد پاسخگو است، بنابراین سطح تحلیل خرد است. به عبارت دیگر ما اطلاعات خود را از افراد یا زائران جویا شده و در صدد فهم این مسئله هستیم که آیا متغیرهای مستقل بر اختلافات قومیتی میان زائران تاثیرگذار است یا خیر؟ و احتمالاً مهمترین عوامل تاثیرگذار آن‌ها کدام‌ها هستند و یا این وضعیت در بین قومیت‌های مختلف چگونه است؟

جدول ۱

آمار تفکیکی زائران استان خراسان رضوی از سال ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۱

ردیف	عنوان	تعداد زائران	تعداد زن	مرد	شیعه	سنی
۱	حج تمتع	۵۴۰۵۵	۲۹۷۴۳	۲۴۳۱۲	۴۹۱۸۵	۴۸۷۰
۲	عمره مفرده	۳۴۰۷۱۱	۱۸۷۳۹۶	۱۵۳۳۱۵	۳۱۰۰۴۸	۳۰۶۶۳
۳	عتبات عالیات عراق	۴۹۶۶۰۶	۲۷۳۱۳۳	۲۲۳۴۷۳	۴۹۶۳۵۱	۲۵۵
۴	عتبات عالیات سوریه	۱۰۵۳۳	۵۵۶۵	۴۹۶۸	۱۰۵۳۳	۰

منبع: سامانه حج کاروان (<https://hajkarevan.haj.ir>) و سامانه جامع عتبات (<https://atabatorg.haj.ir>)

نکته: از اواسط مهرماه ۱۳۹۰ تا پایان سال ۱۴۰۰ بعثت جنگ داخلی در سوریه، اعزام زائر از طرف سازمان حج و زیارت متوقف بوده است و آمار فوق محدود به ابتدای سال ۱۳۹۰ تا نیمه مهرماه ۱۳۹۰ می‌باشد.

یافته‌ها

در این مجال یافته‌های ذیل با استناد به مطالعات کتابخانه‌ای یعنی مراجعه به اسناد و مدارک، کتاب‌ها، سایت‌ها و پایگاه‌های داده معتبر اعم از فارسی و انگلیسی و یافته‌های حاصل از پرسشنامه‌های توزیع شده بین زائران کاروان‌های زیارتی استان خراسان رضوی که از ابتدای سال ۱۳۹۲ تا پایان ۱۴۰۱ به حج تمتع، عمره مفرده و عتبات عالیات عراق و سوریه مشرف شده‌اند، با هدف نمایش میزان تاثیرگذاری عوامل مختلف بر اختلافات قومیتی بین زائران ارائه می‌شود.

متغیرهای مستقل پژوهش که بر متغیر وابسته یعنی اختلافات قومیتی تاثیرگذارند عبارتند از:

– عوامل فرهنگی: گویش، سنت‌ها، قوم‌مداری، حساسیت‌های مذهبی، قانون‌مداری

– عوامل فردی (زمینه‌ای): جنسیت، سن، تحصیلات، شغل، تاهل

– عوامل محیطی: مشاهیر فرهنگی، مذهبی و سیاسی، امکانات رفاهی، توسعه اقتصادی، مدنی‌بودن، شهرنشین، درآمد کافی

– عوامل خدماتی: محل اسکان زائر، تنوع غذایی، عوامل خدماتی، ارائه خدمات طبق، مدت زمان سفر

– عوامل آموزشی: آموزش عوامل کارگزاری، آموزش زائران، آموزش همگانی (صدا و سیما، مطبوعات و...)

جدول ۲

آلفای کرونباخ ابعاد متغیرهای پژوهش

متغیر	شماره گویه	ضریب آلفا
عوامل فرهنگی	۷ - ۱	۰/۷۱۴
عوامل فردی (زمینه‌ای)	۱۲ - ۸	۰/۷۱۳
عوامل محیطی	۲۱ - ۱۳	۰/۷۱۳
عوامل خدماتی	۲۷ - ۲۲	۰/۷۰۶
عوامل آموزشی	۳۲ - ۲۸	۰/۷۱۲

جدول ۳

پایایی کلی پرسشنامه ۳۲ سوالی

آلفای کرونباخ	تعداد سوالات
۰/۷۸۲	۳۲

جدول ۴

یافته‌های استنباطی متغیرهای پژوهش

متغیر مستقل	ضریب همبستگی	سطح معناداری	نوع آزمون	نتیجه
عوامل فرهنگی	۰/۵۴۷	۰/۰۰۰	پیرسون	قبول
عوامل فردی (زمینه‌ای)	۰/۴۸۸	۰/۰۰۰	پیرسون	قبول
عوامل محیطی	۰/۶۹۰	۰/۰۰۰	پیرسون	قبول
عوامل خدماتی	۰/۵۴۴	۰/۰۰۰	پیرسون	قبول
عوامل آموزشی	۰/۵۴۷	۰/۰۰۰	پیرسون	قبول

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد بین همه متغیرها، یعنی بین متغیرهای مستقل پژوهش که عبارتند از عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت رابطه معنی‌داری وجود دارد. ضرایب همبستگی بدست آمده حاصل از آزمون ضرایب متغیرها، نشان می‌دهد که ضرایب بدست آمده عوامل فرهنگی برابر با (۰/۵۴۷) و عوامل فردی (زمینه‌ای) برابر با (۰/۴۸۸) و عوامل محیطی برابر با (۰/۶۹۰) و عوامل خدماتی برابر با (۰/۵۴۴) و عوامل آموزشی برابر با (۰/۵۴۷) بدست آمد که نشان‌دهنده آن است که به میزان هر واحدی که به متغیر مستقل اضافه می‌شود، به همان میزان متغیر وابسته پژوهش یعنی میزان اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت افزایش می‌یابد.

جدول ۵

خلاصه رگرسیون چند متغیره

استقلال خطاها	سطح معناداری	F	اشتباه استاندارد شده	R ²	R
۱.۷۳۹	۰/۰۰۰	۶۱۶/۴۷۵	۴/۴۸	۰/۹۳۰	۰/۹۶۴

جدول ۵ ضریب همبستگی بین متغیرهای عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت را نشان می‌دهد. این فرضیه که با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون بررسی شد، مقدار ضریب همبستگی برابر با $r=0.964$ و سطح معنی‌داری $\text{sig}0.000$ به دست آمد. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری محاسبه شده ($P<0.000$) کوچکتر از ۰.۰۵ است، نتیجه‌گیری می‌شود فرض صفر رد و فرض پژوهش مورد تایید قرار می‌گیرد. استقلال خطاها یا باقیمانده خطاها که با عنوان ضریب دوربین واتسون شناخته می‌شود نیز در این آزمون (۱.۷۳۹) بدست آمده است که معنای آن استقلال همبستگی داده‌ها و متغیرهای پژوهش از یکدیگر است. بر اساس خروجی خلاصه رگرسیونی متغیرهای پژوهش، این موضوع که بین ابعاد عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد، مورد تایید قرار می‌گیرد.

جدول ۶

برآورد ضرایب مدل نهایی رگرسیون خطی متغیرهای پژوهش

متغیر	B	انحراف معیار	BETA	آزمون T	سطح معناداری	ضریب تحمل	ضریب VIF
Constant	۱۲.۵۶۸	۲.۹۴۶		۴.۲۶۶	۰/۰۰۰		
عوامل فرهنگی	۰/۱۴۹	۰/۰۲۲	۰/۱۳۷	۲.۲۲۴	۰/۰۲۷	۰.۶۶۵	۱.۵۰۴
عوامل فردی (زمینه‌ای)	۰/۱۵۹	۰/۰۴۹	۰/۱۵۷	۳/۲۴۶	۰/۰۰۱	۰.۶۰۴	۱.۶۵۵
عوامل محیطی	۰/۳۵۵	۰/۰۶۷	۰/۱۵۶	۵/۲۸۶	۰/۰۰۰	۰.۲۱۷	۴.۶۱۷
عوامل خدماتی	۰/۱۳۱	۰/۱۶۸	۰/۱۲۰	۱/۷۷۹	۰/۰۰۰	۰.۲۷۴	۳.۶۵۵
عوامل آموزشی	۰/۱۱۵	۰/۱۰۸	۰/۱۰۴	۱.۱۳۹	۰/۰۰۰	۰.۲۸۷	۳.۴۸۱

مقدار ضریب همبستگی چندگانه ابعاد عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت و میزان برآورد شده آن تحت مدل رگرسیونی نهایی، معادل (۰/۹۶۴) است و میزان ضریب تعیین چندگانه در مدل نهایی برابر با (۰/۹۳۰) و بیان‌کننده اینست که (۰/۹۳) درصد از تغییرات عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت قابل تبیین است. بنابراین فرض صفر رد می‌شود، به عبارت دیگر می‌توان گفت بین ابعاد عوامل فرهنگی، عوامل

فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد.

خروجی ضریب تولرانس نیز به ترتیب برای متغیرهای مستقل تحقیق که عبارتند از عوامل فرهنگی با ضریب تحمل (۰.۶۶۵)، عوامل فردی (زمینه‌ای) با ضریب تحمل (۰.۶۰۴)، عوامل محیطی با ضریب تحمل (۰.۲۱۷)، عوامل خدماتی با ضریب تحمل (۰.۲۷۴)، عوامل آموزشی با ضریب تحمل (۰.۲۸۷)، می‌باشد که به این معنی است که اگر خروجی سنجش شاخص تولرانس بین دامنه ۰ و ۱ قرار گیرد به معنای عدم هم‌پوشانی متغیرها با یکدیگر بوده و دارای همبستگی با هم نبوده و مستقل از عمل می‌کنند.

همچنین خروجی ضریب VIF نیز برای متغیرهای مستقل تحقیق به ترتیب عبارتند از عوامل فرهنگی با ضریب VIF (۱.۵۰۴)، عوامل فردی (زمینه‌ای) با ضریب VIF (۱.۶۵۵)، عوامل محیطی با ضریب VIF (۴.۶۱۷)، عوامل خدماتی با ضریب VIF (۳.۶۵۵)، عوامل آموزشی با ضریب VIF (۳.۴۸۱) می‌باشد که به معنای آنکه اگر خروجی سنجش ضریب VIF بزرگتر از ۱۰ نباشد، متغیرهای مستقل با یکدیگر هم‌پوشانی نداشته و دارای همبستگی با هم نیستند و مستقل از یکدیگرند.

داده‌های جدول برآورد ضرایب مدل نهایی رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای فوق معنادار بوده و هر یک از آن‌ها دارای وزن‌هایی متفاوتند و ضرایب تأثیر استاندارد موجود در **جدول ۶** نشان‌دهنده این است که متغیر عوامل فرهنگی (Beta=۰/۱۳۷) با ضریب معنی‌داری (sig.=۰/۰۲۷) و متغیر عوامل فردی (زمینه‌ای) (Beta=۰/۱۵۷) با ضریب معنی‌داری (sig.=۰/۰۰۱) و متغیر عوامل محیطی (Beta=۰/۱۵۶) با ضریب معنی‌داری (sig.=۰/۰۰۰) و متغیر عوامل خدماتی (Beta=۰/۱۲۰) با ضریب معنی‌داری (sig.=۰/۰۰۰) و متغیر عوامل آموزشی (Beta=۰/۱۰۴) با ضریب معنی‌داری (sig.=۰/۰۰۰) بدست آمده است. به این معنی که به هر مقدار واحدی که به ابعاد متغیر مستقل پژوهش، اضافه یا کم شود، به همان میزان نیز بر میزان اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت کاسته یا افزوده می‌گردد.

جدول ۷

عوامل و مولفه‌های موثر بر اختلافات قومیتی

عوامل	محیطی	فرهنگی	آموزشی	خدماتی	فردی (زمینه‌ای)
مولفه‌ها	- امکانات رفاهی	- گویش	- آموزش	- اسکان زائر	- جنسیت
	- درآمد کافی	- سنت‌ها	- کارگزاری	- تنوع غذایی	- سن
	- توسعه اقتصادی	- قوم‌مداری	- آموزش زائران،	- عوامل خدماتی	- تحصیلات
	- شهرنشینی	- حساسیت‌های مذهبی	- آموزش همگانی	- ارائه خدمات طبق	- شغل و تاهل
	- مدنی‌بودن	- قانون‌مداری		قرارداد	
	- مشاهیر فرهنگی			- مدت زمان سفر	

بحث و نتیجه‌گیری

ایران یک جامعه چند قومی است و با وجود اینکه اقوام ایرانی سرگذشت‌ها و ویژگی‌های گوناگونی دارند (Ahmadi, 2016) اما هویت ایرانی آن‌ها همواره بر پایه مشترکات قومی استوار بوده است. در نگاه اول لازمه چنین اشتراکی این است که عصبیت‌های قومی و تمایلات مشابه آن مهار شود و تعلق به اجتماع قومی در سایه‌ی تعلق و وابستگی به اجتماع ملی قرار بگیرد؛ در این معنا قوم‌مداری و عصبیت قومی مانع

شکل گیری هویت ملی محسوب می شود و این ممانعت به طور عمده از طریق اختلال و گسست در روابط بین قومی ایجاد می شود (Yousefi, 2001). در ادوار گذشته ایران، تلاش های مختلفی برای پیشرفت ها و رفع محرومیت های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در کشور انجام شده است؛ اما مسائل قومی همچنان ملموس و محسوس هستند و این موضوع، ضرورت ریشه یابی و تحلیل واقع بینانه و علمی این پدیده را نشان می دهد (Nik Bakhsh & Vahidi, 2023).

یکی از موضوعات مهم علم جامعه شناسی اختلافات قومیتی است. توصیف اختلافات قومیتی و تبیین علل و عوامل مؤثر بر آن ها ضروری و مهم است. بنابراین در پژوهش حاضر بر آن بوده ایم به این سوالات پاسخ دهیم: ۱- میزان اثرگذاری هر یک از عوامل مؤثر بر اختلافات قومیتی در میان زائران کاروان های زیاری استان خراسان رضوی چقدر است؟ ۲- چه عواملی در کاهش و افزایش اختلافات قومیتی تأثیرگذار هستند؟ و ۳- نقش مؤلفه های فرهنگی، فردی، محیطی، خدماتی و آموزشی در آن چگونه است؟ پژوهش با ۳۸۴ نمونه از طریق نمونه گیری خوشه ای متناسب با جمعیت زائران در شهرهای مختلف استان خراسان رضوی انجام شده است.

طبق یافته های این مقاله:

- به ترتیب میزان اثرگذاری، عوامل محیطی، عوامل فرهنگی، عوامل آموزشی، عوامل خدماتی و عوامل فردی (زمینه ای) بر اختلافات قومیتی در کاروان های زیارتی اثرگذارند.

- عوامل محیطی شامل مولفه های امکانات رفاهی، درآمد کافی، توسعه اقتصادی، شهرنشینی، مدنیزه بودن و مشاهیر فرهنگی است که نشان دهنده این واقعیت است که عوامل مادی در محیط زندگی افراد، بر کاهش یا افزایش اختلافات قومیتی میان زائران در طول سفر زیارتی تأثیر به سزایی دارد. از تحلیل محتوی سایر تحقیقات نیز همین نتیجه به دست می آید. این واقعیت در نتایج پژوهش های تأثیر سطح توسعه اقتصادی-اجتماعی بر بسط و تعمیم جهت گیری های شناختی، عاطفی و کنشی افراد مشاهده می شود (Mirzaei & Maghsoudi, 2001; Parchami & Derakhshan, 2021; Eidi, 2020).

- عوامل فرهنگی شامل مولفه های گویش، سنت ها، قوم مداری، حساسیت های مذهبی و قانون مداری است که گویای این واقعیت است که توجه به شاخصه های قومیتی زائران و از سوی دیگر مورد توجه قرار دادن حساسیت های مذهبی ایشان موجب کاهش اختلافات قومیتی در میان زائران می شود. در این راستا یوسفی و اصغرپور ماسوله (۱۳۸۸) در پژوهش خود درباره «قوم مداری و اثر آن بر روابط بین قومی در ایران» اینطور نتیجه می گیرند که با در نظر گرفتن این نکته که قوم مداری و تمایلات مشابه آن یک مانع فرهنگی مهم برای گسترش مناسبات بین قومی است، تقویت عناصر فرهنگی مشترک می تواند زمینه فکری و ذهنی لازم را برای برقراری و تقویت روابط بین قومی و در نتیجه تقویت یکپارچگی ملی فراهم آورد (Yousefi & Asgharpour Masouleh, 2009).

- مولفه های زیر گروه عوامل آموزشی بعنوان سومین عامل اثرگذار بر اختلافات قومیتی میان زائران کاروان های زیارتی عبارتند از؛ آموزش عوامل کارگزاری (خادمان کاروان ها و هتل ها)، آموزش زائران، آموزش همگانی (صداسیما، مطبوعات و...). مقوله آموزش در همه ابعاد زندگی انسان نقش اساسی و تعیین کننده دارد. آشنائی خادمان کاروان ها و هتل ها با حساسیت های قومیتی و مذهبی زائران و رعایت ملاحظات مربوط به آن در طول سفر به خصوص در محل اسکان زائران موجب کاهش حساسیت های قومی و مذهبی و به تبع آن کاهش اختلافات قومیتی می شود که تجربه نیز نشان داده رعایت این موارد در سفرهای زیارتی توسط خادمان، نتایج مشابه به همراه داشته است. در این راستا آموزش های همگانی توسط رسانه های ارتباط جمعی به ویژه صداسیما و آشنائی ملت ایران با آداب و رسوم و سنت های قومیت های مختلف، منجر به کاهش اختلافات قومیتی و افزایش همبستگی ملی می شود.

- عوامل خدماتی به عنوان مرتبط‌ترین متغیر مستقل به حوزه کاری سازمان حج و زیارت شامل مولفه‌های محل اسکان زائر، تنوع غذایی، عوامل خدماتی (خادمان کاروان‌ها و هتل‌ها)، ارائه خدمات طبق قرارداد و مدت زمان سفر می‌شوند.

- عوامل فردی (زمینه‌ای) که عبارتند از جنسیت، سن، تحصیلات، شغل و تاهل، متغیر مستقلی است که بر اساس نتایج حاصله، کمترین اثرگذاری را بر اختلافات قومیتی را داراست. ولی توجه به مولفه‌های این متغیر اثر قابل توجهی بر کاهش اختلافات قومیتی خواهد داشت. نتایج این پژوهش در رابطه با میزان اثرگذاری عوامل فردی (زمینه‌ای) با نتایج پژوهش نیک‌بخش و وحیدی (۱۴۰۲) تطابق دارد. در پژوهش ایشان میزان گرایش به ویژگی‌های قومیتی با سن افراد افراد رابطه معکوس دارد و هر چه فرد مسن‌تر باشد به علت پختگی و تجربه بیشتر در زندگی، گرایش کمتری به قوم‌گرایی یا عواملی که باعث اختلافات قومیتی می‌شود، دارد (Nik Bakhsh & Vahidi, 2023). همچنین در این مقاله به اثرگذاری جنسیت افراد بر گرایشات قومی اشاره شده که نشان می‌دهد آقایان بیشتر از بانوان به ویژگی‌های قومیتی گرایش دارند. همچنین سطح تحصیلات افراد نیز با گرایش به قوم‌گرایی یا اختلافات قومیتی رابطه معکوس دارد و هرچه فرد تحصیلکرده‌تر باشد، گرایش کمتری به این مقوله‌ها از خود نشان می‌دهد. این پژوهش میزان اثرگذاری تاهل افراد را نیز میزان گرایش ایشان به قوم‌گرایی مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهد افراد متاهل کمتر به اختلافات قومیتی گرایش دارند و این به علت تعهد و تعلق ایشان نسبت به خانواده است. تاثیرات عوامل فردی در رفتارهای قومیتی افراد در پژوهش‌های سایر محققان پیشین (Farahmand & Najafi, 2018; Farid et al., 2015; Moradi et al., 2015; Mohammadzadeh & Khani, 2018; Maghsoudi, 2001; 2013) نیز مشاهده می‌شود که یافته‌های مشابهی با یافته تحقیق حاضر دارند.

- میزان اثر گذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته به ترتیب عبارتند از: عوامل محیطی، عوامل فرهنگی، عوامل آموزشی، عوامل خدماتی و عوامل فردی (زمینه‌ای).

- بین متغیرهای مستقل پژوهش که عبارتند از عوامل محیطی، عوامل فرهنگی، عوامل آموزشی، عوامل خدماتی و عوامل فردی (زمینه‌ای) و متغیر وابسته که عبارت است از اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت رابطه معنی‌داری وجود دارد. نتایج حاصله نشان می‌دهد:

- به میزان هر واحدی که به متغیر مستقل اضافه می‌شود، به همان میزان متغیر وابسته پژوهش یعنی میزان اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت افزایش می‌یابد.

- بین ابعاد عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی، عوامل آموزشی و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت رابطه مستقیم وجود دارد که به این معنا است که در صورت افزایش یا کاهش هر یک از عوامل متغیرهای مستقل، متغیر وابسته یعنی اختلافات قومیتی نیز افزایش یا کاهش می‌یابد.

- متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش از یکدیگر استقلال داشته و فاقد همبستگی هستند و این به آن معنا است که هر یک از عوامل محیطی، فرهنگی، آموزشی، خدماتی و فردی (زمینه‌ای) به تنهایی بر متغیر وابسته یعنی اختلافات قومیتی اثر گذارند.

- بین ابعاد عوامل محیطی، فرهنگی، آموزشی، خدماتی و فردی (زمینه‌ای) و اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های زیارتی استان خراسان رضوی رابطه مستقیم و معنی‌داری وجود دارد.

طبق خروجی ضریب تولرانس نیز برای متغیرهای مستقل تحقیق که عبارتند از عوامل فرهنگی، عوامل فردی (زمینه‌ای)، عوامل محیطی، عوامل خدماتی و عوامل آموزشی، نتایج با یکدیگر هم‌پوشانی نداشته و دارای همبستگی نیستند و مستقل از عمل می‌کنند.

همچنین بر اساس خروجی ضریب VIF نیز برای متغیرهای مستقل تحقیق به این معناست که اگر خروجی سنجش ضریب VIF بزرگتر از ۱۰ نباشد، متغیرهای مستقل با یکدیگر هم‌پوشانی نداشته و دارای همبستگی با هم نیستند و مستقل از یکدیگرند.

داده‌های جدول برآورد ضرایب مدل نهایی رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل پژوهش معنادار بوده و هر یک از آن‌ها دارای وزن‌هایی متفاوتند و معنای آن این است که به هر مقدار واحدی که به ابعاد متغیر مستقل پژوهش، اضافه یا کم شود، به همان میزان نیز بر میزان اختلافات قومیتی در میان زائرین ایرانی کاروان‌های تحت پوشش سازمان حج و زیارت کاسته یا افزوده می‌گردد.

یافته‌های ناشی از تحلیل داده‌های پژوهش نشان‌دهنده این واقعیت است که میزان اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (اختلافات قومیتی) به ترتیب عوامل محیطی، عوامل فرهنگی، عوامل آموزشی، عوامل خدماتی و عوامل فردی (زمینه‌ای) هستند. عوامل محیطی و فرهنگی با اختلاف زیاد نسبت به سایر عوامل بیشترین اثرگذاری را بر اختلافات قومیتی بین زائران کاروان‌های زیارتی دارند. در میان مولفه‌های زیرگروه عوامل محیطی، مولفه‌های امکانات رفاهی، توسعه اقتصادی، درآمد کافی، مدرنیزه بودن، شهرنشینی و مشاهیر فرهنگی، مذهبی و سیاسی، به ترتیب بیشترین و کمترین اثرگذاری را بر اختلافات قومیتی دارند. که نشان‌دهنده این واقعیت است که برخورداری شهروندان از امکانات مادی و اقتصادی به ویژه درآمد کافی در محیط زندگی‌شان در ایران نقش موثری در کاهش اختلافات قومیتی در طول سفر زیارتی دارد. در میان مولفه‌های زیرگروه عوامل فرهنگی، حساسیت‌های مذهبی، سنت‌ها، گویش، قوم‌مداری و قانون‌مداری بر اختلافات قومیتی اثرگذارند که گویای این حقیقت است که احترام افراد به مقدسات، سنت‌ها، آداب و رسوم و سایر ویژگی‌های اقوام دیگر، در کاهش اختلافات قومیتی اثر محسوسی دارد. مولفه‌های زیر گروه عوامل آموزشی نیز که عبارتند از آموزش نیروهای کارگزاری، آموزش زائران، آموزش همگانی (صداوسیما، مطبوعات و...)، گویای نقش مهم آموزش در ارتقاء سطح آگاهی زائران نسبت به اقتضات سفر زیارتی و افزایش تحمل و مدارای با همسفران است. زیرگروه عوامل خدماتی به عنوان چهارمین متغیر اثرگذار بر اختلافات قومیتی میان زائران کاروان‌های زیارتی نیز عبارتند از محل اسکان زائر، تنوع غذایی، نیروهای خدماتی، ارائه خدمات طبق قرارداد و مدت زمان سفر. محل اسکان مناسب، تغذیه متناسب با ذائقه اقوام ایرانی، نیروهای خدماتی آموزش دیده که دارای آشنائی و آگاهی لازم نسبت به حساسیت‌های قومیتی هستند، ارائه خدمات رفاهی بر اساس قرارداد سفر و مدیریت مدت زمان سفر به خصوص در سفرهای حج تمتع، موجب کاهش اختلافات قومیتی بین زائران می‌شود. عوامل فردی (زمینه‌ای) نیز که مشتمل بر جنسیت، سن، تحصیلات، شغل و تاهل زائران است بر افزایش یا کاهش اختلافات قومیتی تاثیر دارند. در این میان از زائرانی که مسن تر هستند یا دارای تحصیلات بالاتر و موقعیت شغلی بهتری هستند، انتظار می‌رود حساسیت کمتری نسبت عوامل اختلاف برانگیز قومیتی داشته باشند.

پیشنهادهای

۱ - در حوزه عوامل محیطی، اقداماتی مانند ترویج الگوگیری از مشاهیر فرهنگی، مذهبی و سیاسی که عموماً رویکرد فراقومیتی داشته‌اند، تلاش دولت در توسعه عادلانه اقتصادی و برخورداری همه نقاط کشور از امکانات رفاهی، رویکرد صحیح رسانه‌های ارتباط جمعی به خصوص صداوسیما در تکریم همه قومیت‌ها و مذاهب با تاکید هم‌زمان بر ملی‌گرایی و توجه به توسعه پایدار و عادلانه در همه نقاط کشور بر کاهش اختلافات قومیتی اثرگذارند. در این راستا نیروهای کاروان‌ها اعم از روحانیون، مداحان و همچنین مدیران راهنما با تاکید بر الگوگیری زائران از مشاهیر فرهنگی، مذهبی، ورزشی و... محیط زندگی خود که عموماً بر وحدت و دوری از اختلافات مذهبی و قومیتی تاکید داشته‌اند، می‌توانند موثر واقع شوند.

۲ - در حوزه عوامل فرهنگی، با تاکید بر ملاک قرار دادن معیارهای دینی و قانونمداری می‌توان مانع از اثرگذاری منفی مولفه‌هایی چون گویش قومی، ارزش‌های قومی و طایفه‌ای، گرایش به قومیت و قوممداری و سنت‌ها و آیین‌های نادرست بر اختلافات قومیتی بین زائران شد. این مهم از طریق تعامل صحیح و موثر روحانیون و مدیران کاروان‌ها، قبل و در طول سفر قابل تحقق است.

۳ - در حوزه عوامل آموزشی، ارائه آموزش‌های لازم به عوامل کارگزاری مبنی بر آشنائی با حساسیت‌های قومیتی و فرهنگی زائران و رعایت این حساسیت‌ها در طول سفر می‌تواند موجب کاهش اختلافات قومیتی شود. در همین راستا آشنا کردن زائران با اهداف سفر زیارتی و تشویق آن‌ها به بالا بردن آستانه تحمل و مدارا با سایر زائران نیز موجب کاهش اختلافات قومیتی در کاروان‌ها می‌شود. آموزش‌های همگانی توسط رسانه‌ها اعم از صدا و سیما، مطبوعات، فضای مجازی و... که در سطح جامعه اثرگذار است نیز موجب کاهش اختلافات قومیتی می‌شود.

۴ - در حوزه عوامل خدماتی، سازمان حج و زیارت با مد نظر قراردادن عدالت در توزیع خدمات به زائران که از همه قومیت‌های کشور هستند به ویژه توجه به ذائقه غذایی زائران مناطق مختلف کشور، تناسب محل اسکان با فرهنگ قومیتی زائران، بکارگیری عوامل اجرایی با تجربه، مدیر و مدبر، ارائه خدمات طبق قرارداد منعقد شده با زائران با در نظر گرفتن طولانی بودن ایام سفر، می‌تواند زمینه بروز اختلافات قومیتی را کاهش دهد.

۵ - در حوزه عوامل فردی (زمینه‌ای)، تدابیر سازمان حج و زیارت و مدیران کاروان‌ها در چینش و دسته‌بندی زائران در هتل‌های محل اسکان زائران با در نظر گرفتن جنسیت، سن، تحصیلات، شغل و تاهل زائران، موجب کاهش زمینه تنش‌های گوناگون به ویژه اختلافات قومیتی خواهد شد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Abdullah, A. M. (2016). Investigating the Amount of Attention to the Components of Ethnic and National Identity among Kurdish and Azeri Students in Tehran Universities. *Quarterly Journal of Strategic Policy Research*, 4(16), 39-64.
- Ahmadi, H. (2016). *Ethnicity and Ethnicism in Iran: Myth and Reality*. Ney Publications.
- Alavi, S. M. S. (2006). *Theorizing the Position of Ethnicities in the Policy Making of the Islamic Republic of Iran, with Emphasis on Kurdish Ethnicity*.
- Amir, A., Irvani, Z., & Hajiani, E. (2015). A Comparative Study of Ethnic Identity in Iran and Lebanon. *Iranian Journal of Applied Sociology*, 26(2), 1-15.
- Beheshti, S. S., & Rastegar, Y. (2013). Sociological Explanation of Social Tolerance and Its Dimensions among Iranian Ethnicities. *Journal of Iranian Social Issues*, 4(2), 7-358.
- Farahmand, M., & Najafi, K. (2018). Investigating the Factors Affecting Inter-Ethnic Conflicts of Lak and Lore in Khorramabad. *Journal of Strategic Research on Security and Social Order*, 7(1), 43-64.
- Farid, A., Habibi, R., Ghasemzadeh, A., & Sepahi Shadbad, H. (2013). Investigating the Difference in Ethnic and Racial Prejudices of Students Based on Religious and Linguistic Orientations. Conference on Ethnicity and Culture of Islamic Iran.
- Islami, A. (2006). Ethnicity and Its Dimensions in Iran. *Journal of Political Science*, 9(34), 195-212.
- Jalai Pour, H., & Nazar Abbasi, S. (2012). Ethnic Nationalism and Factors Affecting It (Case Study: Turkmen Students of Golestan Province). *Publications of Tehran University*, 1(1), 119-143.
- Lahsai, A., Moghadas, A. A., & Taghavi Nasab, S. M. (2009). Investigating the Internal Factors Affecting Ethnic Host and National Identity among Arabs in Ahvaz. *Journal of Applied Sociology*, 20(33), 49.
- Maghsoudi, M. (2001). Ethnicities and Cultural Identity of Iran. *Nameh Pazhoohesh*(22 and 23).
- Mirzaei, S. A., & Eidi, M. (2020). Nationalism, Ethnicity and Ethnicism; A Case Study of Bojnourd City. *Bi-Quarterly Journal of Cultural Social Research*, 11(1), 125-159.
- Mohammadzadeh, H., & Khani, S. (2018). Historical and Social Contexts Affecting Ethnic Division in Iran. *Journal of Iranian Social Studies*, 12(3), 125-147.
- Moradi, A., Kavosi, I., & Ghyoomi, A. (2015). Designing a Model of Cultural Synergy in Iran. *Quarterly Journal of Strategic Studies of Globalization*, 6(15), 225-271.
- Nik Bakhsh, B., & Vahidi, A. (2023). Second National Conference on Social and Psychological Harms with Emphasis on Behavioral Sciences.
- Omidi, A. (2008). Comparing Structural Models of Management of Ethnic Communities: Lessons for Iran. *Bi-Quarterly Journal of Program and Budget*(106), 65-100.
- Omidzadeh, G., & Omidzadeh, H. (2011). Journal of Social Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Mashhad. *Journal of Social Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Mashhad*, 8, 103-133.
- Parchami, D., & Derakhshan, F. (2021). Investigating Social Gaps and Factors Affecting It (Case Study: Tehran). *Journal of Applied Sociology*, 32(3), 1-26.
- Ragheb Esfahani, H. b. M. (1991). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Dar al-Qalam - Al-Dar Al-Shamiya.
- Sambanis, N. (2000). Partition as a Solution to Ethnic War. *World Politics*(4).
- Serajzadeh, S. H., & Adhami, J. (2008). Investigating Ethnic Differences of Students in Terms of Activity in Cultural Centers of Universities. *Quarterly Journal of Cultural Research*, 1(2), 135-158.
- Shamsi, K., & Eisazadeh, K. (2016). Management Strategy of the Holy Prophet of Islam (PBUH) in Order to Strengthen Unity among Ethnicities in the Early Islam. *Journal of Habl al-Matin*, 5(14), 94-105.
- Torabi, Y. (2009). Policies of the Islamic Republic in Managing Social Diversities. *Journal of Political Science*, 5(1), 115-157.
- Umana - Taylor, A. J., & Gomez, B. M. (2004). Developing the Ethnic identity scale using Eriksonian and social Identity perspectives. *IDENTITY : An International journal of theory and Reserch*. https://doi.org/10.1207/S1532706XID0401_2
- Yousefi, A. (2001). Inter-Ethnic Relations and Its Impact on the National Identity of Ethnicities in Iran: A Secondary Analysis of a National Survey. *Quarterly Journal of National Studies*, 2(8), 13-42.
- Yousefi, A., & Asgharpour Masouleh, A. (2009). Ethnocentrism and Its Effect on Inter-Ethnic Relations in Iran. *Journal of Social Sciences of Tarbiat Modares University*(11).